A Hangya Szövetkezetek Nagyenyedi Központja

GYŐRFI DÉNES

Somai József *Közgazdasági múltidézés* című írásában a *Közgazdász Fórum* idei áprilisi számában többek között arra figyelmeztet, hogy az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom múltjában még olyan feldolgozatlan gazdag szövetkezeti múltunknak is helyet óhajtunk nyújtani, mint a Hangya Szövetkezeti Központja, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek és más kapcsolódó szövetkezeti témák. „Megbocsáthatatlan bűn lenne megfeledkezni viszont az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalomnak közvetlenül az első világháború és a két világháború között kifejtett tevékenységéről, a két magyar szövetkezeti központhoz, a nagyenyedi, illetve a marosvásárhelyi Hangya szövetkezetek központjához, valamint a kolozsvári székhellyel működő szövetség értékesítő és hitelszövetkezetek központjához tartozó sok száz magyar szövetkezetről." Majd másutt így indokolja, összegezi fenti állításait: „Tesszük mindezt azért, hogy az erdélyi magyar ember magatartását jellemző, egymás kölcsönös megítélésének többszázados hagyománya a jelen és a jövő tanulsága legyen, mert úgy hisszük, hogy ha a mai magyar közösségért felelősséget érző közösségszervezők ráébrednek ennek a forrásnak a nagy tartalékára, a jobb sorsra érdemes erdélyi magyar közösség rávezethető egy életképesebb gazdaság vitelére. Ne hagyjuk a múlt értékeit elásva hagyni, tegyünk erőfeszítést feltárásunkra, és hasznosítuk a múlt ismeretét és tanulságos gyakorlatát, jelenünk és jövőnk jobbítására."

Nos, a fentiek szelleméből kiindulva próbálom összegezni a nagyenyedi Hangya Szövetkezet rendkívül gazdag, sokrétű és szerteágazó tevékenységének legfontosabb mozzanatait a rendelkezésemre álló forrásanyag alapján. Óriási tevékenységi ágazatokról lévén szó, jelen tanulmányomban csupán a tevékenység legfőbb mutatóit sikerült összegeznem. Azt hiszem, így is sikerül majd átfogó képet alkotnom az egykori nagyenyedi Hangya központ sokszínű gazdasági tevékenységéről, annak tartalmáról, jellegzetességéről, sajátosságairól.

De mindenekelőtt tegyünk egy röpke visszapillantást a történelemben. A modern szövetkezeti mozgalom a XIX. században indul meg Angliában. Szellemi megalapítói Owen és King. Gyakorlati létrehozói pedig a rochdale-i 28 takács. Őket pedig a kamat és az áruuzsora kényszerítette szövetkezésre. A gyakorlati szövetkezet megalapítása céljából 28 fontnyi üzletrésztőkét gyűjtöttek össze, s ezen összegből Rochdale egyik utcájában „Becsületes úttörők" címmel megnyitották az első szövetkezetet. Programjukban a fogyasztási szövetkezet létesítését csak első lépésnek tekintették a tagok szociális és anyagi helyzetének megjavítása érdekében; tehát előttük is társadalomalakító célok lebegtek. Később házakat akartak építeni, gyárakat létesíteni, és fölbirtokokat vásárolni munka nélküli tagjaik foglalkoztatása végett. A józan gondolkozású takácsok szerény eszközökkel, de szívós kitartással fogtak munkához. A megállapított elvek a továbbiak során is gyakorlati szövetkezet alapelvei maradtak. Ezek a következők: a.) nyitott tagság, b.) demokratikus vezetés (mindenkinek üzletrészeitől függetlenül egy szavazata lehet), c.) a felesleg felosztása vásárlási visszatérítés formájában, d.) üzletrész gyűjtése, korlátozott kamat, e.) teljes politikai és felekezeti függetlenség, f.) készpénzért való vásárlás és árusítás, g.) szövetkezeti előképzés előmozdítása, h.) rendes napi áron, nyílt üzletben való árusítás, i.) nem tagoknak is, j.) jó minőségű, becsületesen kimért áru.

Legfőbb elvük az önsegély elve, vagyis saját erejükből tartották fenn magukat, s nem szorultak sem állami, sem más intézmények támogatására. S e kezdeti mozgalom nem állott meg a szigetország határainál. Franciaország gyárvárosaiban is megindult a munkásság szövetkezeti alapon való megszervezése. Németországban az ipari munkásság után a kisiparos és a falusi kisgazdák körében indul be a szövetkezeti szervezkedés. Az előbbieknek Hermann Schultze Delitzsch, ay utóbbinak Friedrich Reiffeisen lett a megszervezője. Olaszországban Mazzini és Luzatti, majd Wollenborg, Dániában pedig Gruntvig szervező munkássága érdemel említést.

A magyar szövetkezeti mozgalom első megnyilatkozása is a nép túlnyomó többségének foglalkozásához – a földműveléshez fűződik. Melegágyát a jobbágyfelszabadulást kísérő ínséges tőkeviszonyok képezték, de a szabadságharc utáni önkényuralom minden gyülekezést, szervezést tiltó rendelkezései hosszú ideig késleltették a modern magyar szövetkezeti mozgalom kifejlődését. A földhöz jutott, de termelési eszközöket nélkülöző földmíves népnek tömegei estek áldozatául a kíméletlen tőkeuzsorának. E siralmas helyzet, ez a szükség teremtette meg a magyar földműves lakosság első hitele egyleteit. Az elszórt kezdeményezés, kísérletezés egységes szövetkezéssé csak akkor fejlődött, amikor annak élére az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vezetője, a nép nyomorát mélyen átérző magyar főúr, gróf Károlyi Sándor állott.

A szövetkezés egységes szervezése végett Károlyi gróf kezdeményezésére 1886 decemberében megalakult az első hitelszövetkezet, melyet nagyobb és újabb hitelszövetkezetek alakítása követett. A szervezés munkájában nagy rész jutott az 1890-ben megindított első magyar szövetkezeti szaklapnak, a *Szövetkezés*-nek is.

A hitelszövetkezetek számának növekedésével a meglévő keretek szűknek bizonyultak, s ezért 1894-ben megalakult a Szövetkezetek Központi Hitelszövetkezete. A hitelszövetkezeti szervezet jelentőségét már az állam is felismerte, s e központ helyébe az 1898.

évi hitelszövetkezeti törvény alapján állami tőke hozzájárulásával alakult meg az Országos Központi Hitelszövetkezet. Ugyancsak 1898-ban valósul meg gróf Károlyi Sándor másik nagy terve: a falusi lakosság fogyasztási szövetkezeti megszervezése. Indítványára s a magyar gazdaszövetség együttes anyagi támogatásával meg is alakul a szervező fogyasztási szövetkezetek irányító és áruellátó szerve, a Hangya Központ. Ennek vezetésével indult meg az egész ország területén a falusi Hangya-szövetkezetek szervezése, amelyek egyre hathatósabb eszközeivé váltak a nép gazdasági felemelésének. A könyörtelen halál viszont 1906-ban örök pihenőre késztette a magyar szövetkezeti mozgalom apostolát, gróf Károlyi Sándort.

„Szigorúan becsületes jelleme, égő fajszeretete, igazságért és méltányosságért való tettrekészsége – hangzanak Rohay Lászlónak, a nagyenyedi Hangya Szövetkezet vezérigazgatójának elismerő szavai 1922-ben, a Bethlen Kollégium 300. évfordulóján részt vevők előtt az enyedi székházban tett látogatásuk alkalmával – örök időkre példaképévé tette Őt minden jó magyarnak és minden szövetkezeti embernek. Kár, hogy a kérlelhetetlen halál akkor szakította el tőlünk, midőn az általa alapított intézmények még csak a fejlődés kezdetén voltak, és így nem érhette meg azok talán ő általa nem is remélt tökéletesedését és nagyságát. A Hangya azonban az ő nagy szellemének áldozva hozta létre a budapesti Közgazdasági Egyetemet."

Az 1918 évi nemzeti katasztrófa után új határok és új vámsorompók keletkeztek, ami egyet jelentett az erkölcsi és anyagi magunkramaradással. Erkölcsiekben elvesztettük a gárdát, mely közgazdasági, politikai és irodalmi téren tette meg kötelességét a szövetkezeti élet elején, anyagiakban pedig az erős központot, mely az azelőtt is itt működő kirendeltségeket mentesítette az anyagi gondoktól, és mindent megadott, hogy célirányosan és fokozatosan javítsák az erdélyi szövetkezetek tagjainak hitel- és áruellátását. Az adott viszonyok diktálták, hogy Erdély és a leszakított egyéb területek részére új központok létesüljenek, tovább folytassák működésüket, s megvédjék a pusztulástól azon erkölcsi és anyagi erőket, melyek a kiterjedt szövetkezeti hálózat szervezetében összegyűjtött alap tartalék tőkéiben kialakultak. Céljuk volt menteni a menthetőt és a menthetőt és a megváltozott viszonyok között is konzerválni azt, amit fontosnak és nélkülözhetetlennek tartottak az elkezdett munka folytatása céljából. Erdély nagyszámú szövetkezeti vezetői és tagjai megértéssel fogadták a nagyenyedi kezdeményezők felhívását, és csoportosan siettek bejelenteni csatlakozásukat. A felhívott 546 szövetkezetből 524 jelentkezett.

Az új nagyenyedi központ, melynek szintén a Hangya Szövetkezetek Központja nevet választották, ezzel a hálózattal kezdte, illetve folytatta működését, szigorúan azon elvek alapján, melyek a volt központ is oly szép eredménnyel alkalmazott. A kezdetekkor, 1912-ben már új székházat, impozáns raktárépületet hozott tető alá amott a vasútállomás tőszomszédságában. Az újraindulás, a szervezés nagy és nehéz feladatát Rohay László, a Hangya első vezérigazgatója vállalta és végezte munkatársaival egyetemben a legnagyobb odaadással és következetességgel, 1928-ban bekövetkezett váratlan haláláig. Halála óriási veszteséget jelentett az erdélyi a szövetkezeti mozgalom számára.

Rohay László 1870. október 4-én született Szatmárnémetiben. Tanulmányainak befejezése után külföldre ment a kereskedelmi élet egyik világgócpontjába, Hamburgba, ahol két év alatt alapos és széles körű kereskedelmi ismeretekre tett szert. Hazatérése egybeesett Károlyi gróf alakító munkásságával, melynek gyorsan felismervén hatékony és fontos célkitűzéseit, 1899. szeptember 1-jén máris a Hangya szolgálatába lép mint annak első ellenőre. Már az első években nagyobbrészt Erdélyben tevékenykedett, s döntő szerepe volt az Aranyos vidékén, a Maros mentén s a Székelyföldön beinduló Hangya-szövetkezetek megszervezésében. Erre az időre esik számos erdélyi helységben szövetkezetek létrehozása, mint pl.: Alsósófalva , Csíkszereda, Csíkkozmás, Erked, Felőr, Kányád, Kerelőszentpál, Mócs, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Torda, Tövis. Így válik az enyedi központ az erdélyi Hangya kirendeltségévé 1906-ban, s ennek főnökévé Rohay László. Szakszerű irányítása alatt pedig igen gyors fejlődést mutat az enyedi kirendeltség. Az első évi 1906-os 744 161,52 koronát kitevő áruforgalma állandó növekedést mutat a továbbiakban, aminek kellő lebonyolítása végett néhány év múlva Sepsiszentgyörgyön külön áruraktárt kelett felállítani. Ezalatt a Székelyföld is egyre intenzívebben kapcsolódott be a Hangya áruellátásába, ennek eredményeként 1913-ban a nagyenyedi kirendeltség 4 millión felüli, 1918-ban 22 millió korona forgalmat bonyolított le.

A világháború után az enyedi s egyben az erdélyi munka oroszlánrésze nehezedett vállaira, a hitelszerzés, a piacok nyitása, a szövetkezeti áru és pénzügy irányítása s az ezek által megnövelt szövetkezeti hálózat kiépítése terén. Ennek megfelelően rövid idő alatt 6 új tranzitraktárt szervezett, melynek helyes irányításával a vezetése alatt álló Hangya Központ áruforgalmát évről évre növelhette, s mind jobban végezhette el a vidéki szövetkezetek áruellátását. Munkája azonban nem volt zavartalan, hanem a viszonyok számtalan nehézségei, az új központ jogi elismerése és más súlyos körülmények óriási megpróbáltatásoknak tették ki lelki és testi erejét, s mint az óriástölgyet is megtépássza az idők vihara, úgy emésztették őt az állandóan súlyosbodó viszonyok. Így fejeződött be földi, termékeny, alkotó pályafutása 1928. március 8-án Nagyenyeden. Nyolcévi vezérigazgatósága alatt viszont egy felemelően szép örömnapja is volt 1924. szeptember 25-én, midőn a Hangya szolgálatában eltöltött 25 éves, eredményekben gazdag működésének jubileumán bensőséges és meleg ünneplésben részesítette igazgatósága, felügyelőbizottsága, tisztviselő munkatársai, a szövetkezetek vezetőségei, barátai, tisztviselői.

Ez alkalommal hatalmas méretű, tekintélyes, elegáns kivitelezésű, gazdagon illusztrált fényképalbumot állítottak össze tiszteletére, mely értékes album a leánya, néhai Illyés Éva becses adományaként pár éve a nagyenyedi Bethlen Könyvtár örök időkre szóló tulajdona. Felnyitva a rendkívül díszes, veretes borítót, amott az első díszes kivitelezésű címlapon ez olvasható: „1899–1924. Rohaz László vezérigazgató, a szövetkezés úttörőiből lett vezérharcosának a Hangya-szövetkezeti központ alapításában és vezetésében töltött 25 éves, eredményekben gazdag munkásságának évfordulója alkalmából szerető és ragaszkodó emlékezéssel a Hangya-szövetkezetek nagyenyedi központjának igazgatósága, felügyelőbizottsága és tisztikara."

A következő oldalon az ünnepelt fényképe, ezt követően az igazgatósági tagok (dr. Garda Kálmán, br. Bánffy Ferenc, dr. Ferenczy Géza, Bocsánczy János, Ugron István, Balázs Ferenc, dr. Drexler Béla, József Lajos, Ürmössy József, dr. Asztalos Kálmán), a felügyelőbizottság (Inczédy Joksmann Ödön, Horváth Pál, Horváth Árpád, Lengyel Gerő, Imre Zsigmond, gr. Haller István, Bodor Bertalan), az igazgatók (Böhm Sándor, Gruenwald Zénó, Nagy Domokos, dr. Harmath János) fényképei díszelegnek. A továbbiakban külön lapokon a központi tisztségviselők 42 fényképe (ebből 24 nő), a főnökök lapja 5 képpel, a központi raktár 15 képpel (1 nő), továbbá aradi raktár 10 (2), marosvásárhelyi 10 (2), nagyváradi 13 (2), sepsiszentgyörgyi 11 (2), szatmári 7 (1) székelyudvarhelyi 7 (1), szilágysomlyói 4 (1) és a tordai képviselet 5 (1) képpel. Összesen 150 erdélyi Hangya-tisztségviselő portréja került a becses albumba, és mentődött át azáltal az utókor számára.

Az élet viszont megy tovább, s a Hangya Szövetkezet Nagyenyeden is folytatja áldásos munkálkodását. Még azon év szeptemberében külön kiállítási és egyben bemutatkozó pavilonnal vesz részt az erdélyi Gazdasági Egylet kolozsvári mezőgazdasági kiállításán. Az eseményről a szövetkezetek hivatalos lapjából, a *Szövetség* azon év szeptember 16-i számából szerzünk tudomást, melyben többek között ez olvasható a Hangya-kiállítás kapcsán: „A kerti főút közepén foglalt helyet a Hangya Központ által felállított színpompás pavilon, mely megkapó külső formájával már messziről felhívja a közösség figyelmét, s díszes felirattal hirdette a gazdaközösségének, hogy a szövetkezés erejével milyen mentsvárat teremthet magának a falu társadalma. A ragyogó fehér, kék szegélyű tornyos pavilonnak állandóan sok látogatója volt, csaknem az érdeklődés középpontját képezte, s mindenki elragadtatással szemlélte a benne nagy ízléssel elrendezett minta Hangya szövetkezeti boltot. Az áruk különböző fajtái szerint kellő csoportosításban helyezték el a pavilon hat oldalán a fűszer-, vas-, rövid-, ital-, üveg-, porcelánáruk és gazdasági cikkek, melynek árusítása minden falusi Hangya szövetkezetnek feladatát kell képezze. Számtalan szövetkezeti vezető – olvasom tovább –, boltkezelő és szövetkezeti üzletrészes tag szemlélte gyönyörködéssel a mintaboltot, azon óhajának adva kifejezést, bárcsak az ők Hangya boltjuk is ilyen lehetne. Oly községek gazdái pedig, ahol még eddig nem létesítettek Hangya boltot, nagy érdeklődéssel hallgatták a felvilágosításokat és tájékoztatásokat, hogy miképpen indítsák meg a mozgalmat, hogy falujukban is hasonló és jó beszerzési forrást, Hangya boltot alakíthassanak."

Ugyanakkor és ugyanott a kisgazdák arról is értesülhettek, hogy a Hangya központ még azon évben nemesített vetőmagot, műtrágyát és egyéb vegyszereket, valamint új típusú mezőgazdasági gépeket bocsát rendelkezésükre. Mindezek figyelembevételével a bírálóbizottság a Hangya-kiállítást az I. osztályú aranyéremmel tüntette ki.

A sok esetben nyomasztó politikai, valamint gazdasági helyzet ellenére a nagyenyedi Hangya Központ a következő években is – lemorzsolódva bár – tovább folytatja gazdaságépítő munkáját Erdély magyarsága körében. Újabb fogyasztási szövetkezetek, hitel-, tej-, vegyes szövetkezetek, háziipari, önsegélyező szövetkezetek megalakulása és fejlesztése szerepel napirenden a Hangya vezetőségének állandó jellegű munkaterveiben.

Az 1938-as Hangya-közgyűlés gr. Haller István személyében új embert hívotta szövetkezeti központ élére. Kerelőszentpáli gyönyörű kastélyából már addig is nemcsak a község szövetkezeti életét irányította, hanem mint felügyelőbizottsági tag a Hangya számára Nagyváradon és Marosvásárhelyen ingatlant vásároltat, s átépítteti, korszerűsíti a sepsiszentgyörgyi raktárt, s rájön arra is, hogy mily nagy jelentősége van annak is, hogy a Hangya Központ éppenséggel a legjobb marosmenti bor hazájában, Nagyenyeden van elhelyezve. Éppen ezért bővítteti az ősi Kollégium egyik szárnya alatt létező borpincét valamint az aradi pincészetet, így a hegyaljai kitűnő borok tárolására és kezelésére biztosít megfelelő technikai feltételeket.

„Szövetkezeteink további kiépítésének tervét egy csapásra megállította a háború (a Bécsi döntést követően) – vallotta gróf Haller István a *Déli Hírlap* riporterének 1944. március 19-én –, szinte azt hittük, hogy áthidalhatatlan helyzet elé állított az 1940. év ősze. Az aradi kivételével minden áruraktárunk elszakadt központunktól, és velük együtt szövetkezeteink legnagyobb része is. Csak mintegy nyolcvan fogyasztási szövetkezet maradt hálózatunkban. Központunk erejét azonban ez a körülmény csak eleinte és átmenetileg, nagyon rövid ideig bénította meg. A történelmi esemény után igazgatóságunk felhívást intézett a szövetkezetekhez. Közöltük a helyi vezetőségekkel, hogy a Hangya a változott körülmények között is teljesíti hivatását, és úgy, mint eddig tette a központ, ezután is tagszövetkezetek támogatását szeretné szolgálni. Ma, a háború ötödik évében örömmel állapíthatom meg, hogy az áruellátás, a megszorítások és természetes nehézségek ellenére, rendesen folyik."

Ezek az új körülmények tették szükségessé, hogy tárgyalásokat

kezdjen az észak-erdélyi román szövetkezetek vezetőivel, akik mindként részről a megértés szellemében és a kölcsönösség jegyében zajlottak le, mely tárgyalásoknak az volt egyik legfontosabb eredményük, hogy az erdélyi magyar hitel- és tejszövetkezetek a nagyenyedi központhoz csatlakoztak. Így az újonnan érkezettekkel együtt 1947-ben 181 szövetkezet tartozott Enyedhez. Ezek közül 87 fogyasztási, 76 hitel-, 12 tej- és 6 vegyes szövetkezet volt. Ezek a szövetkezetek 44 137 szövetkező család erkölcsi ereje mellett 85 millió lej szövetkezeti üzletrésztőkét és tartalékalapot jelentettek. Észak-Erdélyben a Plugarul szövetkezetek központjának ugyanezeket a jogokat biztosította a magyar kormányzat. Az új szövetkezeti alapszabály biztosítását és a katonai felmentések kérdését ugyancsak a kölcsönösség jegyében rendezték. Ugyanakkor az észak-erdélyi román szövetkezetek részére hatalmas kötetet kitevő szövetkezeti naptár kiadása vált lehetővé ugyanezen a kétoldalú megállapodás alapján.

A háborús idők ellenére mind a falvak, mind a városok lakossága tetemes részt vállalt a szövetkezeti élet számos vetületéből. Temesváron 1942-ben jött létre a Hangya fogyasztási szövetkezet, mely 1944-ben már két fióküzlettel rendelkezett. Ennek támogatására a buzgó szövetkezeti tagok több mint hétmillió lej üzletrésztőkét fizettek be. A kisemberek 1000 lejes üzletrészei mellett a tehetősebbek 50, sőt 100 ezer lejes üzletrészeket is jegyeztek. A hitelszövetkezetek esetében a temesvári Corvin s az aradi Önsegélyező hitelszövetkezet működött elismerő eredménnyel, míg a brassói Ágisz háziipari szövetkezet a háziipari termékek előállításával és értékesítésével ért el említésre méltó eredményeket. Így például az aradi Önsegélyező hitelszövetkezet mint a Hangya szövetség tagja 1942-ben 2513 taggal s 4926 üzletrésszel, 1943-ban már 3087 taggal és 7296 üzletrésszel zárta az évet. Az 1943-ban befizetett üzletrésztőke 3 005 303 lej volt. Ez az előző évi összegnek 62,5 százaléka volt. Így az év végi betétállomány 5 762 316 lejre emelkedett, ami pedig 110 százalékos emelkedésnek felel meg. A szövetkezeti könyvtáruk is szintén szép eredménnyel működött. Az 1406 kötetes kölcsönkönyvtárból 1943-ban 195 tag 5803 kötetet kölcsönzött ki.

Gróf Haller István elnök elsősorban a papok és tanítók hathatós munkálkodásán látta a falusi szövetkezetek fellendítését és előbbrevitelét. E kontextusban a legnagyobb elismeréssel szólt – a *Déli Hírlap* 1944. március 25-i száma szerint – a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzős végzőseiről, akik valóságos „mérlegképes könyvelők"-ként kerültek falura, felkészültség által, akik új munkahelyükön minden nehézség és zökkenő nélkül átvehették egy-egy szövetkezet ügyvezetését, illetve üzleti könyvelésének vezetését. S hasonló módon értékelte a már néhány éve igen szép eredménnyel működő csombordi és radnóti gazdasági iskolák tevékenységét is. „Mindig nagy örömet érzek – mondta a riporternek –, ha az ősi Kollégium legfiatalabb hajtásában, a csombordi gazdasági iskolában, valamint a római katolikus egyház által fenntartott radnóti gazdasági iskolában folyó öntudatos szövetkezeti nevelésre gondolok. Ez a nevelés így még jobban összeköti az erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület és a Hangya-szövetkezetek népünk jövő boldogulásáért és előrehaladásáért kifejtett nagy munkáját, amelynek további szélesítése elsősorban ezekre a fiúkra vár, akik mint vezető gazdái bizonyára vállalni fogják a vezetők áldozatos és komoly munkáját. Ha erre a nevelésre gondolok, sokkal több reménységgel nézhetek Hangya Szövetségünk jövő munkája elé is."

1944 márciusában Nagy József riporter Tövissy Géza vezérigazgatóval és vezérkarával beszélget a Hangya működéséről, megvalósításairól. Az elhangzottak, tapasztaltak a *Déli Hírlap* azon év áprilisi számaiban látnak napvilágot.

„Bizony sokszor úgy érzem – kezdte vallomását a vezérigazgató –, hogy 181 szövetkezet gondja a mai viszonyok között emberfeletti feladatteljesítésre késztet itt, a központban valamennyiünket. Ha semmi egyébre nem gondolunk, csak arra, hogy 181 szövetkezetünk tagtábora 45 ezer főre tehető, akkor is elegendő az „áramszolgáltatás" gondja. Mert ez a 45 ezer fő azt jelenti, hogy ezeknek a magyar testvéreinknek a mi Hangya-boltunk szolgáltatja a mindennapi szükségleti cikkeket, a sótól kezdve a petróleumig, az ecettől a kályhafestékig. Ezenkívül itt fut össze hitelszövekezeteink – szám szerint 76 –, tejszövetkezeteink (12) és vegyes szöveketezeteink (6) minden ügyes-bajos dolga, úgyhogy ezeknek csak a rendszeres nyilvántartása emberek sokaságát állítja a szövetkezet szolgálatába. De talán menjünk végig az egyes osztályokon, hogy a tanár úrnak közelebbi és közvetlenebb fogalma legyen arról, mennyi mindenre kell itt gondolni, mennyi mindent kell előre látni, és mennyi mindent kell sokszor helyreigazítani."

A jogügyi osztályon dr. Fűzi Sándor, a Hangya „örökmozgó" vezérkari főnöke és dr. Huszár Kálmán jogtanácsos őrködött a törvényes intézkedések pontos betartásán, biztosítottak jogi irányítást az egyes szervezeteknek, és nyújtottak segítséget a bonyolultabb esetekben.

Az ellenőri osztályon Illyés Árpád igazgató mellett Rohay Éva, a tragikus hirtelenséggel elhunyt Rohay László leánya végzett értékes és hasznos ellenőri munkát, hisz ide futottak be az ellenőrök jelentései, innen mentek ki – sokszor a jogügyi osztállyal való alapos tanácskozások után – az újabb tennivalókkal kapcsolatos intézkedések. A könyvelőségen Ajtay Viktor főkönyvelő a svájci Ruf könyvelőszakértő könyvelési módszerének alkalmazásával végezte hivatalos teendőit. Itt csupán egy számadatot rögzített Király Józsefné a „Hangya Juliskája" adathalmazából, mely szerint a Hangya 1943. évi pénztári forgalma 115 480 613 lej volt. A személyzeti osztályon dr. Székely Endre, a központi áruosztályon pedig Daskó Mária ismerteti szerepkörét.

Az igazgatói irodába visszatérve, a vezérigazgató kimutatásokkal illusztrálta, a központ által a szövetkezeteknek nyújtott hathatós támogatást. Azok szerint a központ a fogyasztási szövetkezeteket 15 000 000 lej összegű állandó jellegű áruhitellel támogatta, a hitelszövetkezeteknek pedig 12 000 000 lej kedvezményes kölcsönt biztosított. Vásárlási visszatérítésként és más formákban a szövetkezetekhez 7 871 000 lejt juttatott vissza közös munkájuk gyümölcséből. A szövetkezeti gondolat fenntartására és fejlesztésére 705 000 lejt irányoztak elő, s a Tisztviselők Nyugdíjpénztárának támogatásáról sem feledkeztek meg, melynek vagyonát 900 000 lejjel gyarapították.

Rövid szünet után tovább folytatja látogatását a riporter. Ezúttal Unghi Mihály, az áruosztály igazgatója a kísérője. Nagy Béla raktárfőnök jegyzékéből csakhamar kiderül, hogy mintegy 2600-féle árucikket tárolnak állandó jelleggel. Az áruraktár feletti teremben valóságos citromligeten vonulnak át, hol a citrombokrokon több a citrom, mint a tulajdonképpeni lerakatban. Innen a Hangya egyik „büszkeségébe", a Likőrgyárba vezet útjuk. Az üres üvegek tízezreivel telített hatalmas, hűvösön tartott raktáratermből kellemes meleg palackozóhelyiségbe jutnak, ahol az első hatás a ragyogó tisztaságé. A hordókon csillogó fémcsapok, a hordókra erősített számlakivonatból pedig azonnal látható volt, hogy melyikben mennyi és hány fokos likőr van. Megtudta továbbá, hogy a híres holland és francia 30-32 fokos likőröktől eltérően a Hangya immár 24 éve a 40 fokos likőrt gyárta és forgalmaz.

A kötelező likőrkóstolás során igen érdekes dologra lett figyelmes a riporter. „Az asztalon hat egyforma alakú üveg áll. Az üvegek meg vannak számozva egytől hatig. Kérdésemre Unghi igazgató elmondja, hogy a Hangya-keserű minőségének megállapítására próbát rendezett. A Hangya-keserűt harmincféle különböző trópusi és hazai növényből állítja elő, s kíváncsi volt, hogy a más gyárak keserűjével hogyan veszi fel a versenyt. Ennek a hat üvegnek a tartalmát, különféle gyárak egyszínűre festett keserű likőrjeit a Hangya 29 tisztviselője ízlelte meg, és zárt urnába dobta a szavazatát. A jegyzőkönyv szerint a 29 szavazó közül 19 a 3-as számú üvegre szavazott, amely a Hangya-keserűt tartalmazta."

Ilyen munkalendület közepette kerül sor, abban a szinte lehetetlen háborús hangulatban, 1944. április 4-én Nagyenyeden a Hangya Szövetkezetek Szövetségének 21-ik közgyűlésére. Ennek pedig igen komoly erkölcsi és anyagi alapon történt minden megnyilvánulása. Ennek az erkölcsi alapnak valóságos bázisa az a tényleges vagyon, amely legnagyobbrészt a szövetkezeti tagok 500 lejes üzletrészeiből tevődött össze és amely 55 millió lej alaptőkét jelentett. Ez a Hangya szövetség saját, 11 millió lejes üzletrészével együtt 66 millió lejt tett ki. S ha ehhez hozzáadjuk az egész hálózat tartalékalapját, akkor összesen 110 millió lej forgótőke állt a szövetség rendelkezésére. Ha mindehhez még hozzáadjuk azt is, hogy csupán 1942 decemberében a nagyenyedi áruraktárban közel 82 millió lej értékű árut tároltak, a tagszövetkezeteknél pedig az 1942-es évi összesítő mérleg szerint 43 millió lej árukészlet és 12 millió lej készpénz, a szövetkezetek összforgalma pedig 286 millió lej volt, elégtétellel nyugtázhatjuk a Délerdélyi Hangya Központ s kirendeltségeinek áldásos, kimerítő munkálkodását. Továbbá a hitelszövetkezeteknek az 1942. évi összesítő mérleg szerint összesen 75 millió lej kölcsönkihelyezésük volt. Ez azt jelentette, hogy a kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők, kisemberek 6%-os kamat mellett, utánajárások és formaságok nélkül kaphattak sokszor létfenntartást biztosító kölcsönöket, ebből a szinte egyedüli hitelforrásukból. De még ennél a kölcsönadott nagy összegnél is figyelemreméltóbb a 66 milliós számadat: ennyi volt ugyanis a hitelszövetkezeteknél lévő betétek végösszege. S a Hangya gazdálkodására jellemző az is, a mérleg 13 200 000 lej tiszta jövedelmet mutatott ki, s a Hangya tisztviselőinek fizetés címén kiosztott 35 400 000 lejjel mintegy négyszáz magyar családnak biztosított tisztességes megélhetést.

Íme tehát dióhéjban a szóban forgó közgyűlés erkölcsi-anyagi alapjának a lényege. S amikor Haller elnök vezérkarával elfoglalta az elnöki emelvényt, ismételten nyilvánvalóvá vált, hogy népünk minden rétege képviselve volt az igazgatóság és felügyelőbizottság soraiban, hisz három kisbirtokos, három szabadfoglalkozású, egy tanár, egy iparos, egy kereskedő és két nyugdíjas vette körül. És ott volt a jelenlevők soraiban Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök, Nagy Ferenc református püspök-helyettes, Gál Miklós unitárius egyházi főgondnok is. És jelen volt továbbá a magyarság másik nagy egyesületének, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek az elnöke, dr. Szász Pál, továbbá dr. id. Müller Jenő ügyvéd, a Magyar Népközösség országos elnöksége képviseletében, Elekes Viktor rektor-profeszszor, Nagy Endre, dr. Csefó Sándor és Szabó Mihály igazgatók az iskolák képviseletében, dr. Széll Lajos Aradról, Korparich Andor, a Vitamin temesvári szövetkezetének elnöke, Agátsy János a temesvári Hangya részéről, gróf Béldi Gergely Dicsőszentmártonból, Kádár Miklós Nagyszentmiklósról, Kacsó Sándor, az *Erdélyi Gazda* szerkesztője, a magyar intézetek közül Szigeti Béla, a Kisegítő Takarékpénztár vezérigazgatója, Nagy József, a *Déli Hírlap* kiküldöttje stb.

Haller István megnyitója után dr. Szász Pál, az EMGE elnöke üdvözölte a Hangya közgyűlését. „Öröm eljönni az egyetlen magyar közgyűlésre – mondotta –, és öröm itt először is azt kinyilatkoztatnom, hogy nincsenek gátak közöttünk, nemcsak nyelvünk és múltunk közös, de közös a sorsunk, közösek a feladataink. Közös a felelősségünk. Felelősségünk alapján keresztény erkölcsünk és Krisztusba vetett hitünk adja. Ez arra kötelez bennünket, hogy ne csak beszéljünk, hanem tegyünk is egymásért, éppen most, amikor megpróbál minket az idő.

Munkánkért nem szabad megértést sem várnunk. Most van alkalmunk arra, hogy megörökítsük azt a lelki nemességet, ami bennünk van. Ennek ma önkéntes, népünkért és minden igaz emberi ügyért való szolgálatnak kell lennie. Ezzel addig a határig kell mennünk, amíg ez az élet szükséges menetét nem akadályozza meg. Az életre, a kenyérre szüksége van minden embernek, akármilyen vallású vagy fajtájú legyen is. Ha a humánumért való szolgálatunkat gúnykacajjal is fogadják, akkor is szolgálnunk kell, ez a sorsunk, ez az életünk. Ez az életünk, lelki nemességünk, nemes lelkiségünk igazi értelme. Ezt hoztuk magunkkal, ezzel szolgáltunk századokon keresztül. Lelki szövetségre kell lépnünk ezekben a nagyon komoly időkben. Nincs ok a félelemre , nem is félünk, de nagyon komolyan vállaljuk, amit Isten reánk mért és reánk bízott. Ebben a sorsvállalásban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület együtt halad továbbra is a Hangya Szövetséggel, amelynek tisztikara és minden munkása, aki felelősséggel hordozta a szövetség feladatait, köszönetet és hálát érdemel. Ezt a hálát és köszönetet tolmácsolom gazdatársaim és egyesületünk nevében" – fejezte be dr. Szász Pál.

Müller Jenő üdvözlete után Elekes Viktor kollégiumi rektor-professzor az iskolaszövetkezetek szervezése és támogatása révén kapott Hangya segítségét megköszönve rámutatott, hogy a 71 iskolaszövetkezet (59 elemi, 12 középiskolás) 5500 tagjával 2 milliónál nagyobb forgalmat ért el. Veress István, a csombordi gazdasági iskola tanára a falusi szövetkezetek köszönetét tolmácsolta.

Mindezek után a Hangya Szövetség 1944. évi költségvetési mutatóit Tövissy Géza terjesztette elő, ennek összege 39 millió lej. A költségvetés részletezése rendjén arra hívta fel a figyelmet, hogy a megelőző, 1943-as évi 200 milliós forgalmával szemben az 1944-es költségvetést 250 milliós forgalomra építették, viszont ez csak úgy lesz megvalósítható, ha a szövetkezetek vásárlásaikkal még inkább bekapcsolódnak a Központ munkájába és életébe. Kitért a kifizetendő kamatok előirányzataira is, mely 3770 ezer lejt tett ki. Ezzel akarta a központi üzletrésztőkét gyarapítani. Hangsúlyozta, hogy nem megszokásból kéri évről évre, hogy a vásárlási térítményt az egyes szövetkezetek jegyezzék központi üzletrészként, hanem azért, mert a szövetkezeti gazdálkodás léte követeli a saját tőke megteremtésének szükségességét. A 76 szövetkezet jelen levő 282 képviselője egyhangúlag megszavazta a számadást és költségvetést.

Haller István elnök zárószavaiban megköszönte az egyházak képviseletének a jelenlétét, megköszönte dr. Szász Pál testvéri szavait, és örömének adott hangot, hogy a két nagy magyar szövetség megtalálta azt az utat, amely magyar népünk jobb megélhetése, boldogulása felé vezet, s amelyen a két szövetség (az EMGE és a Hangya Központ) „a komoly időkhöz illő, komoly feladatvállalással halad" az emberi nyomorúság mélységéből az emberi élet és becsület magaslata felé.

Az átviharzó háborús események azonban tetemes kárt okoztak a szövetkezet anyagi vagyonában. Számos esetben teljes, illetve részleges megsemmisülést szenvedtek a központok, áruraktárak, szövetkezeti épületek. Mindezek ellenére a helyszínen levő alkalmazottak minden lehetőséget kihasználva küzdöttek a közösségi értékek megmentéséért, helyreállításáért, gyarapításáért. S a magyarság országos szervezete, a Magyar Népi Szövetség is a szövetkezeti szervezkedés mellé állott, s az 1946 májusában Kolozsváron megtartott országos kongresszusán egyhangúlag foglalt állást a szövetkezetek továbbfejlesztése mellett.

A helyzet pedig az összes magyar erők komoly összefogását sürgette. Noha a dél-erdélyi és észak-erdélyi szövetkezeti hálózat egyelőre még külön-külön haladt a maga útján, de már tanácskoztak az Erdélyrészi Hangya Központ és a nagyenyedi Hangya Szövetség egyesülése (fúziója) mielőbbi megvalósítása végett. Az előzetes tárgyalások után a központok igazgatóságai a fúziós közgyűlést 1946. augusztus 18-ára tűzték ki. A cél: egy egységes szövetkezeti hálózat kiépítése Marosvásárhely székhellyel. A mintegy 500 szövetkezeti résztvevőt Korparich Ede, a vendéglátó Erdélyrészi Hangya elnöke köszöntötte, aki megnyitójában többek között ezeket mondotta:

„Amikor egyesülünk, nem két gazdag intézet vagyonát olvasztjuk össze, hanem két sorstól megpróbált szövetkezeti intézmény indul tovább a közös vándorúton. De ha visszatekintünk a múltba, és megvizsgáljuk azokat a válságokat, melyeket részint az első világháború utáni idők, részint pedig a konverzió okoztak, mindig azt kell tapasztalnunk, hogy a következetes és szívós szövetkezeti akarat rövidesen átlendítette a kátyúba jutott kerekeket a mélységeken, és nem voltak az időnek olyan változásai, melyek bármilyen körülmények között is véget tudtak volna vetni az erdélyi szövetkezetek fejlődésének. Az átmeneti nehézségeken túl ismét a fejlődés útjára fogunk lépni minél hamarabb. Azonban hogy ez elérhető legyen, szükséges, hogy bizonyos elvi szempontok az egész erdélyi magyar szövetkezeti tábor egységesen tegyen magáévá. Az első ilyen szempont küzdeni minden olyan törekvés ellen, mely a mi szövetkezeti hálózatunk szétszakításához, kicsiny tanácstalan egységekre bontásához vezet."

A továbbiakban beszélt a hitelek hiánya okozta nehézségekről, a raktárak hiányos felszereléséről, a termelési és értékesítési üzletágazatok kifejlesztésének szükségességéről, az iskolaszövetkezeti munka fokozottabb támogatásáról, a román szövetkezetekkel való együttműködés kiépítéséről.

Tekintettel arra, hogy a Hangya név nemegyszer támadásoknak volt kitéve, a közgyűlés a Kaláka Erdélyi Népi Szövetkezetek Központja elnevezés mellett döntött. Az új központ pedig